

אור מעיר

לקט תשובות בהלכה ע"פ הערותיו של מו"ר הגר"י קאפח¹
אהרן בדיחי

נושאים:

- א. ברכת הריח על "ריחן" ("שוגור") ועל ה"שד'אב".
- ב. אחיזת ספר תורה בלא מטפחת.
- ג. בעניין "ברוך שפטרני מעונשו של זה".
- ד. בעניין דחיית "ברית מילה" מחמת חולי.

א. ברכת הריח על "ריחן" ("שוגור") ועל ה"שד'אב"

שאלה:

הסתפקנו כיצד יש לברך על ה"ריחן" ועל ה"שדאב" וכן על "מי הורדים" (שעושים התימנים).

תשובה:

נאמר בתלמוד (ברכות מג ע"א): "אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב: מנין שמברכים על הריח? שנאמר: "כל הנשמה תהלל יה" (תהילים קנ ו), איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו? הוי אומר זה ריח".

ופסק הרמב"ם (הל' ברכות, פ"ט ה"א): "אם היה זה שיש לו הריח עץ או מין עץ, מברך עליו בורא עצי בשמים, ואם היה עשב או מין עשב מברך בורא עשבי בשמים, ואם היה לא מעץ ולא מאדמה...מברך בורא מיני בשמים".

ומכיוון שאין ברכת "בורא עצי" פוטרת דבר שברכתו "בורא עשבי" אף בדיעבד, ע"כ יש לדקדק ולדעת כל מין ריח מהו.

על ההבחנה בין עץ לירק כתב מו"ר הגר"י קאפח זצ"ל (שם, הערה ב): "והגדרת עץ, הוא כפי שנתבאר בירושלמי כלאיים, ופסקו רבנו בפ"ה כלאים הל' כ: "זה הכלל כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה ירק, וכל שאינו מוציא עליו הרי זה אילן". והמשיך, והביא עוד כלל בשם רס"ג, עי"ש. לסיכומם של דברים, שלשה כללים הן:

- א. כל המוציא עלים מעיקרו ה"ז ירק, וכל המוציא עלים מגזעו או מענפיו הרי זה עץ.
- ב. כל ש"גזעו מחליף" – דהיינו מעוצה ולא ירוק – ה"ז עץ.
- ג. כל שאינו נזרע בכל שנה מחדש (רב שנתי), הוא סימן לעץ.

¹ לקט מתוך תשובות שחלקן פורסמו בעלון "אור השבת".

ועל פי כללים אלו, כתב שנהגו לברך על ה"ריחן" (שוגור) – בורא עצי בשמים, אבל ה"שדאב" (הוא הנקרא במשנה – "פיגם"), ברכתו בורא עשבי בשמים. והוסיף שם (הערה ג) בעניין ה"פיגם" והביא ראיה מפורשת מהמשנה (לעיל): "אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה מפני שהוא ירק באילן".

בעניין מי הורדים כתב מארי (שם, הערה כא): "הורד הריחני ידוע, והוא זנים שונים, ורוד ואדום ולבנבן וכולן שם אחד להן ועצו קוצני, ונזכר במשנה שביעית...ומי הורד, מרתיחים את הורדים ומגשמים את אדי רתיחתן ויוצא מים ריחניים. ובתימן רגילים לעשותם בעונת הורדים ומשמרים אותם לכל השנה, ובבתי משתאות מזלפים על האורחים ומברכים עליו בורא עצי בשמים..." וכו' ע"ש.

ראינו אם כן, כי הברכה על מי הורדים עומדת בעינה, ולא דווקא שבשלו הפרחים במים עד שנתבשמו, אלא אף באופן שהיו עושים בתימן, דהיינו, אידוי מי משרת הורדים, שאח"כ נתעבו וחזרו להיות נוזל ריחני, עדיין ברכתו עצי בשמים. ויש להעיר כי על מי ורדים וכדומה, יש לברך קודם שמספיגו בעור, כל עוד שיש בו ממש בידו, שאם כבר נספג בגוף, אין לברך עליו, ואף על פי שריחו נודף, לפי שהוא ריח שאין לו עיקר, ואין מברכין עליו.

סיכום:

- א. על הריחן, ההדס, הורד, הברדגוש ודומיהם מברך: "בורא עצי בשמים".
- ב. על השדאב, גרניום, הנרקיס ודומיהם מברך: "בורא עשבי בשמים".
- ג. על מי ורדים בין שבשלו הורד במים, בין שאידוהו, מברך: "בורא עצי בשמים".
- ד. ברכת "עצי בשמים" אינה פוטרת ברכת "עשבי בשמים", וכן להיפך. ובמקום שיש ספק, יברך "בורא מיני בשמים".

ב. אחיזת ספר תורה בלא מטפחת

שאלה:

מעשה שגללו ספר תורה קודם הקריאה, ונגע הגולל ביריעות הס"ת בידו ממש, והיה מי שהעיר בתוקף לגלול אך ורק בעזרת מטפחת. כיצד יש לנהוג במקרה זה?

תשובה:

מקור הדין בתלמוד (מגילה לב): "כל האוחז ספר תורה ערום נקבר ערום". וביארו שם הכוונה, שלא נחשבת לו מצוה זו שעשה, כיון שעשאה דרך זלזול. מלשון התלמוד נראה כי מדובר באדם שמחזיק הס"ת בידו, כגון: להעבירו ממקום למקום וכדומה. רש"י פירש "ערום" – דהיינו שהס"ת בלא מטפחת וכיסוי – שזה בזיון לס"ת. ורבנו הרמב"ם כתב (הל' תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"י ה"ו): "...ולא יאחוז הספר כשהוא ערום". ובאר מארי על אתר (הערה כה) שהרמב"ם הוסיף על לשון התלמוד מילת "כשהוא", ללמדנו שמוסב על האדם, כלומר שאין לאחוז ס"ת כשאינו לבוש (ואע"פ

שערוותו מכוסה), שאין זה כבוד ס"ת. ובדומה לזה פסק הרמב"ם לעניין תפילין, שקדושתן חמורה, (שם, פ"ד הכ"ג): "...ולא ילבש אדם תפילין עד שיכסה ערותו וילבש בגדיו".

ועוד הוכיח מארי שמילת "כשהוא" משתמש בה הרמב"ם ביחס לאדם, מהל' יסודי התורה (פ"ו ה"ו) שם כתב הרמב"ם: "...שאסור לעמוד בפני ה' כשהוא ערום", דהיינו שהוסיף מילת כשהוא, אף על פי שלא נזכרה בתלמוד, ופשוט שמדובר כאן על האדם, ואכמ"ל. ולפי זה, לכאורה כל הקפידא מוסבת על האדם הערום, ואין מניעה ליגע ביריעות עצמן. ובודאי אם זקוק לעשות כן לצורך ס"ת ולכבודו. ובאופן הגלילה שלנו – יהודי תימן – אי אפשר לגלול בלא ליגע ביריעה, וכן לא ראינו שהקפידו בזה, והם מעשים שבכל יום בפני גדולי עולם ואין פוצה פה. וכך סיכם מארי: "לפיכך לא הקפידו בתימן לאחוז ס"ת דוקא במטפחת בעת שגוללין אותו להכינו לסדר שצריכים לקרוא, וכך כאשר גוללין מסוף הספר לתחלתו בראשית השנה".

אמנם בעלי התוספות (שם) חדשו שאין ליגע כלל, אף להגיהו, בלא מטפחת והפליגו לאסור אף האחיזה בעמודי ס"ת בלא מטפחת.

סיכום:

- א. קדושת ס"ת חמורה היא, וע"כ אסור לאדם להחזיק ס"ת כשאינו לבוש בבגדיו כראוי, משום כבוד ס"ת.
- ב. אמנם לצורך גלילת ס"ת, יישור יריעותיו וכד', מותר ליגע ביריעות אף בלא מטפחת, וכן מנהגינו.
- ג. כשעולה האדם לברך בס"ת, נהגו להחזיק היריעות ע"י מטפחת. וכן במקום שאפשר, וקל, כגון שמגביה היריעה להראות הצבור וכד', ראוי להשתמש במטפחת.

ג. בעניין "ברוך שפטרני מעונשו של זה"

שאלה:

מהו שיברך אב בהיכנס בנו לגיל מצוות "ברוך שפטרני מעונשו של זה"?

תשובה:

איתא במדרש (בראשית רבה, כג י): "אמר ר' אלעזר צריך אדם להטפל בכנו עד י"ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר "ברוך שפטרני מעונשו של זה". ופשוטו של מדרש, דעיקר חובת חינוך הילד מוטל על האב עד גיל בגרות, מכאן ואילך האב יכול להשתחרר "קצת" מתחושת אחריות החינוך הישיר של בנו, שהרי הילד כבר בעל דעה, בוגר ועצמאי, ואכמ"ל.

מכל מקום, למד מכאן **המהרי"ל**, שעל האב לברך (ומשמע אף בשם ומלכות) "ברוך שפטרני מענשו של זה". וכתב על זה ב"**דרכי משה**": "וקשה עלי שיברכו ברכה שלא הוזכרה בגמרא ובפוסקים" (וע"כ פסק בהגהותיו לשו"ע (או"ח סי' רכה סע' ב) שטוב לברך בלא שם ומלכות), ובאמת מרן השו"ע לא הביאו כלל. והנה, כתב **הרמב"ם** (הל' תשובה פ"ו ה"ב): "...יש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו על חטאיו בעולם הזה, בגופו או בממונו או **בבניו הקטנים**, שבניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצוות קננינו הן, כתוב איש בחטאו יומת, עד שיעשה איש". פירוש דבריו, אף על פי שאין אדם חייב עונש על מעשיו עד גיל י"ג שנה, פעמים שהוא נענש בעבור אביו, שהרי הוא כקניינו. ולפיכך כתב מארי (שם הערה ז) כי "אין שום מקום לאותה ברכה שמברך האב בהגיע הבן לי"ג שנים "ברוך שפטרני מענשו של זה", וכי איזה עוול או עונש הטיל בנו עליו?! אדרבא, איפכא מסתברא, לכאורה, **היה על הבן לברך** שהרי הוא זה שנפטר מעול מעשיו של אביו.

סיכום:

א. לא נהוג אצלינו שאבי ה"בר מצוה" אומר "ברוך שפטרני מענשו של זה".
ב. נראה שאין לאמץ מנהג זה, אף בלא שם ומלכות, לפי שלא רק שאין לו מקור בתלמוד, אלא גם מן הטעם שמדברי הרמב"ם יוצא מפורש שאין מקום לאמירה זו כלל.

ד. בעניין דחיית "ברית מילה" מחמת חולי.²

שנינו במסכת שבת (קל"ז ע"א): "קטן החולה, אין מנהלין אותו עד שיבריאו". ונתבאר בתלמוד, וכן פסק הרמב"ם (הל' מילה פ"א ה"ז) "חולה אין מלין אותו עד שיבריאו. ומונין לו מעת שיחיה מחליו **שבעת ימים מעת לעת** ואחר כך מלין אותו. במה דברים אמורים בשחלצתו חמה וכיוצא בחלי זה. אבל אם כאבו עיניו, בעת שיתפתחו עיניו וירפאו, מלין אותו מיד. וכן כל כיוצא בזה".
למדנו מכאן, שכל חולי **שבכל הגוף** (כדומה ל"חום") ממתינים שבעה ימים מעת שהבריאו לגמרי. אך אם החולי **באיבר אחד** בלבד, מלין מיד כשיבריאו.
למרות האמור לעיל, נהוג היום שאם זו דלקת עיניים **זיהומית**, נחשב הדבר כחולי שבכל הגוף, וממתינים שבוע ימים (רמ"א, או"ח, סי' רסב סע' ב).
צהבת היילוד (להבדיל מצהבת זיהומית, הנחשבת לכולי עלמא מחלה שבכל גופו), הינה תופעה שכיחה, וסיבתה, חוסר בשלות הכבד להפריש חומר הנקרא "בילורבין", והצטברותו בגוף, היא הגורמת למראה הצהוב ביילוד.

² המובא להלן הינו רק חלק מתשובה ארוכה יותר.

בדרך כלל, בעיה זו נעלמת מאליה, ולכן הרופאים אינם רואים בכך מחלה ומניעה לערוך את ה"ברית", אלא אם רמת הבילורבין גבוהה במיוחד. אי לכך, יש לשאול מורה הוראה או מוהל מומחה, בכל מקרה של הופעת צהבת, ולפי מה שביארנו לעיל, ישנם מצבים בהם יש להמתין שבעה ימים מעת שתיעלם הצהבת.

מו"ר הגר"י קאפח, העיר (שם, הערה כה) ארבע הערות הנוגעות לעניינינו:
א. גם צהבת היילוד חשובה כחולי שבכל גופו, ויש להמתין שבעה ימים עד למועד עריכת ברית המילה.

ב. מלשון הרמב"ם בפירוש המשנה (שבת פ"ט ה"ה): "...ואמרו עד שיבריא, ר"ל עד שיבריא מחליו לגמרי ותעבור חולשת החולי..." וכו'. דייק מארי שיש להמתין אחר שעבר ה'חום' (או הצהבת) כמה ימים עד שתעבור חולשת החולי ורק מאז מונים שבעה ימים.

ג. אם לא המתינו הימים הנ"ל, ומלו, הרי שיש חשש שנחשב כמל תוך זמנו, וצריך לאחר מכן להטיף דם ברית מהתינוק, ויש גם חשש ברכות לבטלה.

ד. בעניין כזה, אין שומעים לרופא, אלא יש לנהוג כדברי חז"ל.

ובעניין הערה ד' הנ"ל, כבר בא מעשה לידי ושכנעתי ההורים לקחת התינוק מהאולם לבית חולים, רגעים לפני הברית מסיבת סימנים שנתנו חז"ל – למרות המלצת רופא לעשות הברית באותה שעה – וסוף דבר, מלתיו רק ביום פדיונו... ואשרי השומע לדברי ראשונים כמלאכים, ואכמ"ל.